

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ

Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας 1300-1839

Ενότητα 11: Γαιοκτησία και φορολογία

Ελένη Γκαρά

Επίκουρη Καθηγήτρια

Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας

Μυτιλήνη, 2014

Άδειες Χρήσης

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.
- Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδειας χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Πίνακας περιεχομένων

1. Στόχοι ενότητας	4
2. Περιεχόμενο ενότητας	4
3. Αρχές γαιοκτησίας	5
4. Διαδικασίες «τσιφλικοποίησης»	6
5. Δικαιώματα και υποχρεώσεις των αγροτών	8
5.1 Τιμαριωτικές και Βακουφικές γαίες	8
5.2 Τσιφλίκια	8
6. Φορολόγηση	9
6.1 Φοροεκμισθώσεις (ιλτιζάμ)	9
6.2 Ισόβιες φοροεκμισθώσεις (μαλικιανέ)	10
7. Επιλεγμένη βιβλιογραφία	11

1. Στόχοι ενότητας

- Να γίνουν κατανοητές οι αρχές γαιοκτησίας και φορολόγησης των υπηκόων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.
- Να γίνουν κατανοητές οι εξελίξεις που οδήγησαν στην εμφάνιση ενός στρώματος γαιοκτημόνων και στη μετατροπή μεγάλου μέρους των αγροτών σε κολίγους.
- Να δοθεί ένα περίγραμμα των αγροτικών σχέσεων στα τιμάρια και τα τσιφλίκια.
- Να γίνει κατανοητή η λειτουργία του συστήματος των φοροεκμισθώσεων.
- Να γίνουν κατανοητές οι βραχυπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες συνέπειες της εφαρμογής του συστήματος των ισόβιων φοροεκμισθώσεων.

2. Περιεχόμενο ενότητας

- Αρχές γαιοκτησίας: Δημόσιες, ιδιωτικές και βακουφικές γαίες.
- Διαδικασίες «τσιφλικοποίησης»: Πλαίσιο και τρόποι συγκρότησης ενός στρώματος γαιοκτημόνων με την ταυτόχρονη μετατροπή μεγάλου μέρους των αγροτών σε κολίγους.
- Δικαιώματα και υποχρεώσεις των αγροτών.
- Φορολόγηση: Αρχές και τρόποι φορολόγησης των υπηκόων.

3. Αρχές γαιοκτησίας

Το τιμαριωτικό σύστημα θεμελιώθηκε στην αρχή ότι δεν υπάρχει κανείς που να έχει πλήρη δικαιώματα ιδιοκτησίας πάνω στην αγροτική γη. Σύμφωνα με αυτή την αρχή, η αγροτική γη (χωράφια) θεωρείται δημόσια (*μιρί*):

- Ο σουλτάνος έχει την ψιλή κυριότητα.
- Οι καλλιεργητές (αγρότες) είναι κληρονομικοί νομείς και κάτοχοι.
- Κάποιος που δεν είναι αγρότης και δεν καλλιεργεί τη γη δεν μπορεί να την κατέχει.

Ως προς τα άλλα ακίνητα:

- Αμπέλια, κήποι, οπωρώνες, ελαιώνες κ.τ.ό. αναγνωρίζονται ως πλήρεις ιδιοκτησίες (γη *μουλκ* ή ιδιωτική), εκτός αν έχουν δημιουργηθεί εκ των υστέρων σε γη *μιρί*.
- Κτίσματα κάθε είδους (σπίτια, μύλοι, αγροτικά και βιοτεχνικά κτίσματα κλπ.) και οικόπεδα εντός οικισμών αναγνωρίζονται ως πλήρεις ιδιοκτησίες (*μουλκ*).

ΠΡΟΣΟΧΗ: Αυτές οι αρχές γαιοκτησίας ίσχυαν και στην περίπτωση που η γη και τα εισοδήματα από τη φορολόγηση των καλλιεργητών της είχαν δεσμευτεί για την υποστήριξη ευαγών ιδρυμάτων (*βακουφικές γαίες*), μόνο που τότε την ψιλή κυριότητα θεωρείτο ότι είχε ο Θεός και όχι ο σουλτάνος.

4. Διαδικασίες «τσιφλικοποίησης»

Τον 18ο αι. το θεσμικό πλαίσιο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας έχει αλλάξει σημαντικά. Το τιμαριωτικό σύστημα έχει χάσει τη σημασία που είχε, ενώ οι θεσμοί και οι πρακτικές που συνδέονταν άμεσα με αυτό έχουν δώσει τη θέση του σε άλλους. Η εξέλιξη της αποσύνθεσης του τιμαριωτικού συστήματος και της ανάδυσης ενός νέου καθεστώτος, στο οποίο κυριαρχεί η εκμίσθωση των φόρων, η αγορά των αξιωμάτων και η μεγάλη γαιοκτησία γίνεται σταδιακά. Οι απαρχές της ανιχνεύονται στα τέλη του 16ου και στις αρχές του 17ου αι. αλλά επιταχύνονται τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 17ου αι.

Τον 17ο αι. παρατηρείται σημαντική αύξηση στις μεταβιβάσεις γαιών από αγρότες-καλλιεργητές σε εύπορους κατοίκους των πόλεων και σε μέλη των ανώτερων τάξεων (στρατιωτικούς, ανώτερους δικαστικούς και θρησκευτικούς λειτουργούς). Τα αγροκτήματα αυτά, γνωστά ως *τσιφλίκια*, είναι κατά κανόνα μικρά σε έκταση. Η μεταβίβασή τους γίνεται κατά βάση με νόμιμο τρόπο, με την άδεια του «κυρίου της γης», ο οποίος εκδίδει και τον σχετικό τίτλο (*ταπού*), αλλά κατά παράβαση της παλαιάς παράδοσης και των σουλτανικών διαταγμάτων που αποτρέπουν από τέτοιου είδους μεταβιβάσεις.

Η εξέλιξη αυτή διευκολύνθηκε από:

- τη διάθεση των ευπόρων κατοίκων των πόλεων να επενδύσουν σε γη για να έχουν σταθερά εισοδήματα,
- την προϊούσα καταχρέωση του αγροτικού πληθυσμού εξαιτίας της αύξησης των φόρων που προορίζονταν για το κεντρικό κράτος,
- την αλλαγή της αντίληψης ότι η αγροτική γη οφείλει να είναι δημόσια, αρχή που αποτελεί μεν παλαιά παράδοση των ισλαμικών αυτοκρατοριών, αλλά αντίκειται στις σχετικές προβλέψεις του ισλαμικού νόμου. Η αλλαγή αυτή επιβεβαιώνεται και επίσημα στην Κρήτη, όπου μετά την ολοκλήρωση της κατάκτησης (1669) δεν εφαρμόζεται το τιμαριωτικό σύστημα, αλλά εκχωρούνται τίτλοι πλήρους ιδιοκτησίας σε αγροτικές γαίες.

Η μετατροπή αγροτικών γαιών σε τσιφλίκια παίρνει μεγάλες διαστάσεις στο β' μισό του 17ου και κυρίως στον 18ο αι., ιδίως στις πεδινές περιοχές. Οι κύριοι λόγοι είναι:

- Η καταχρέωση των αγροτών, που τους οδηγεί:
- να μεταβιβάσουν τη γη τους είτε με χρηματικό αντίτιμο είτε ως αντάλλαγμα για την πληρωμή των χρεών τους,
- να εγκατασταθούν σε τσιφλίκια, όπου μπορούν να προστατευθούν από τις φορολογικές απαιτήσεις του κεντρικού κράτους.
- Η εγκατάλειψη γαιών από καλλιεργητές:

- που μετακινούνται σε άλλες περιοχές ή στις πόλεις για να γλυτώσουν από τα χρέη ή/και την υψηλή φορολόγηση,
- λόγω της δημογραφικής κρίσης που πλήττει το μεγαλύτερο μέρος της οθωμανικής επικράτειας τον 17ο αι.
- Η αποσύνθεση του τιμαριωτικού συστήματος και η επέκταση των φοροεκμισθώσεων, που διευκολύνει την οικειοποίηση της γης με νόμιμους ή παράνομους τρόπους, όπως:
 - την καταπάτηση κοινοτικών γαιών, ιδίως βοσκοτόπων,
 - την οικειοποίηση εγκαταλειμμένων ή/και ακαλλιέργητων γαιών,
 - την οικειοποίηση γαιών σε αντάλλαγμα για την πληρωμή χρεών ή/και φόρων.
- Η κατάρρευση της δημόσιας τάξης στην ύπαιθρο και η αυξανόμενη ανασφάλεια, που οδηγεί πολλούς χωρικούς να εγκατασταθούν σε τσιφλίκια, όπου μπορεί να τους προστατεύσει ο τσιφλικάς.

5. Δικαιώματα και υποχρεώσεις των αγροτών

5.1 Τιμαριωτικές και βακουφικές γαίες

Τόσο στις δημόσιες όσο και στις βακουφικές γαίες, οι αγρότες-καλλιεργητές έχουν δικαίωμα:

- κληρονομικής νομής, κατοχής και επικαρπίας, η οποία τους αναγνωρίζεται με την έκδοση σχετικού τίτλου (*ταπού*),
- μεταβίβασης της γης, εφόσον λάβουν την άδεια του «κυρίου της γης», δηλ. του διαχειριστή του βακουφιού ή του τιμαριούχου στον οποίο έχουν εκχωρηθεί τα φορολογικά έσοδα της περιοχής,

Ως προς τις υποχρεώσεις τους, οι καλλιεργητές, εκτός από τους φόρους που οφείλουν να πληρώνουν (τόσο στον δικαιούχο του τιμαρίου όσο και στο κράτος), δεν επιτρέπεται:

- να εγκαταλείψουν ή να αφήσουν ακαλλιέργητη τη γη για πάνω από 3 χρόνια,
- να τροποποιήσουν τη χρήση της γης,
- να μεταναστεύσουν χωρίς την άδεια του «κυρίου της γης».
-

5.2 Τσιφλίκια

Οι καλλιεργητές των τσιφλικιών, είτε ήταν αγρότες που εγκαταστάθηκαν σε νέα ή παλιά τσιφλίκια, είτε αγρότες που νόμιμα ή παράνομα έχασαν τη γη τους, βρίσκονταν σε διαφορετική μοίρα από τους καλλιεργητές που είχαν τίτλους:

- Δίνουν ενοίκιο στον τσιφλικά και κάνουν και αγγαρείες.
- Ανάλογα με το αν ο τσιφλικάς προμηθεύει το σπόρο ή/και τα αγροτικά εργαλεία, του δίνουν ως και το μισό της παραγωγής.
- Αν το τσιφλίκι είναι σε δημόσια γη και ο τσιφλικάς είναι ταυτόχρονα και «κύριος της γης», του πληρώνουν τους φόρους που έπαιρναν προηγουμένως οι τιμαριώτες.
- Εφόσον είναι *κολίγοι* (ζουν μόνιμα σε τσιφλικοχώρια) και όχι απλοί αγρεργάτες δεν μπορούν να διωχθούν από το τσιφλίκι, αλλά ταυτόχρονα είναι περισσότερο εξαρτημένοι οικονομικά από τον τσιφλικά και περισσότεροι ευάλωτοι σε εκμετάλλευση.

6. Φορολόγηση

Το οθωμανικό φορολογικό σύστημα βασιζόταν στην αρχή ότι φορολογούνται μόνο οι παραγωγοί (άνδρες) και όχι οι κρατικοί λειτουργοί (στρατιωτικοί, διοικητικοί και δικαστικοί αξιωματούχοι, ανώτεροι θρησκευτικοί λειτουργοί). Η φορολόγηση διέφερε ανάλογα με το επάγγελμα και το θρήσκευμα, ενώ δίνονταν ευρείες φοροαπαλλαγές σε:

- πληθυσμούς που πρόσφεραν ειδικές υπηρεσίες στο κράτος (π.χ. φύλακες ορεινών διαβάσεων, μεταλλωρύχοι, αλατοπαραγωγοί κλπ.)
- κατοίκους βακουφικών χωριών.

Με εξαίρεση τον κεφαλικό φόρο των μη μουσουλμάνων (τζιζιέ) και τους λεγόμενους «έκτακτους φόρους», που εισπράττονταν με απεσταλμένους εισπράκτορες του κεντρικού ταμείου, τα φορολογικά εισοδήματα που προορίζονταν για το κεντρικό ταμείο (δηλ. οι φόροι που δεν πήγαιναν σε τιμαριούχους ή σε βακούφια) δεν εισπράττονταν απευθείας αλλά μέσω εκμίσθωσης.

6.1 Φοροεκμισθώσεις (ιλτιζάμ)

Μέχρι τα τέλη του 17ου αι. οι εκμισθώσεις των φορολογικών προσόδων που προορίζονταν για το σουλτανικό ή το κεντρικό θησαυροφυλάκιο (εισοδήματα από σουλτανικά χάσια, τελωνεία, ορυχεία κλπ.), γίνονταν με το σύστημα *ιλτιζάμ* (φοροεκμίσθωση περιορισμένου χρόνου):

- Οι προς εκμίσθωση φορολογικές πρόσοδοι ομαδοποιούνταν σε σύνολα ομοειδών φόρων (*μουκατάδες*).
- Κάθε *μουκατάς* έβγαινε σε δημόσιο πλειστηριασμό. Το δικαίωμα είσπραξης των σχετικών φόρων εκχωρούνταν κατά κανόνα για τρία χρόνια σε όποιον πλήρωνε τα περισσότερα.
- Ο φορομισθωτής πλήρωνε κατευθείαν μια προκαταβολή και στη συνέχεια έδινε το υπόλοιπο ποσό σε δόσεις.

Κατά τη διάρκεια του 17ου αι. η συρρίκνωση του τιμαριωτικού ιππικού, σε συνδυασμό με τις συνεχώς αυξανόμενες ανάγκες του κεντρικού κράτους για ρευστό, είχαν ως αποτέλεσμα τα εισοδήματα όλο και περισσότερων περιοχών να μετατρέπονται σε σουλτανικά χάσια και να δίνονται προς εκμίσθωση. Καθοριστικός παράγοντας υπήρξε η αλλαγή του τρόπου διεξαγωγής του πολέμου εκείνη την εποχή: η βελτίωση των πυροβόλων όπλων, αλλά και των οχυρώσεων, μείωσε τη σημασία του ιππικού και δημιούργησε μεγάλες ανάγκες για στρατολόγηση πεζικαρίων και εξοπλισμό.

6.2 Ισόβιες φοροεκμισθώσεις (μαλικιανέ)

Από το 1695 αρχίζει να εφαρμόζεται το σύστημα εκμίσθωσης *μαλικιανέ* (ισόβιες φοροεκμισθώσεις), το οποίο καταλήγει να αντικαταστήσει το *ιλτιζάμ*. Στο πλαίσιο του *μαλικιανέ*:

- ο μισθωτής λαμβάνει διά βίου το δικαίωμα επί των προσόδων ενός *μουκατά* (μετά το θάνατό του ο *μουκατάς* επανέρχεται στο κράτος και εκμισθώνεται εκ νέου),
- ο μισθωτής υποχρεούται να πληρώσει προκαταβολικά στο κεντρικό θησαυροφυλάκιο ένα πολύ μεγάλο ποσό, και να δώσει το υπόλοιπο ποσό σε ετήσιες δόσεις,
- ο πλειστηριασμός κατακυρώνεται σε όποιον δώσει τη μεγαλύτερη προκαταβολή.

Αποτελέσματα της επικράτησης του συστήματος *μαλικιανέ*:

- Αυξάνονται τα έσοδα του κρατικού ταμείου, στο βαθμό που εισπράττει μεγάλα ποσά ως προκαταβολές και επωφελείται από τον ανταγωνισμό των υποψήφιων φορομισθωτών.
- Οι φοροεκμισθώσεις περνάνε στα χέρια βεζιρηδων, πασάδων και άλλων μεγαλοσχημόνων, αφού για να χτυπήσει κανείς τον πλειστηριασμό χρειάζεται πολύ μεγάλη οικονομική επιφάνεια.
- Δημιουργούνται πυραμίδες φορομισθωτών, καθώς οι αρχικοί μισθωτές φροντίζουν να αποσβέσουν την «επένδυσή» τους και να πολλαπλασιάσουν τα κέρδη τους κόβοντας τον *μουκατά* σε μικρότερα μέρη, τα οποία υπενοικιάζουν σε άλλους, που με τη σειρά τους κάνουν το ίδιο.
- Στο πλαίσιο των συνεχών αυτών υπενοικιάσεων αναδεικνύονται ως φορομισθωτές μέλη των εύπορων επαρχιακών ελίτ, οι οποίοι με αυτό τον τρόπο αυξάνουν τα πλούτη και την ισχύ τους.
- Μακροπρόθεσμα το κεντρικό κράτος χάνει τον έλεγχο ολόκληρων περιοχών και φθάνει να εξαρτάται στρατιωτικά από τους φορομισθωτές, οι οποίοι μετατρέπονται σε τοπάρχες.

7. Επιλεγμένη Βιβλιογραφία

Darling, Linda, *Revenue-raising and legitimacy: tax collection and finance administration in the Ottoman Empire 1560-1660*, Λέιντεν: Brill, 1996.

İnalçık, Halil, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία: η κλασική εποχή, 1300-1600*, μτφρ. Μ. Κοκολάκης, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1995.

İnalçık, Halil και Donald Quataert (επιμ.), *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τ. Α΄: 1300-1600*, μτφρ. Μ. Σαρηγιάννης, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2008.

İnalçık, Halil και Donald Quataert (επιμ.), *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, τ. Β΄: 1600-1914*, μτφρ. Μ. Δημητριάδου, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2011.

Μουταφτσίεβα, Βέρα, *Αγροτικές σχέσεις στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (15ος-16ος αι.)*, μτφρ. Ο. Αστρινάκη και Ε. Μπαλτά, Αθήνα: Πορεία, 1990.

Quataert, Donald, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία: οι τελευταίοι αιώνες 1700-1922*, μτφρ. Μ. Σαρηγιάννης, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2006.

Τσοποτός, Δ. Κ., *Γη και γεωργοί της Θεσσαλίας κατά την Τουρκοκρατίαν*, Αθήνα: Επικαιρότητα, 1983.